

Posudek bakalářské absolventské práce

Daniela Senčáková:

„Deti kvetov?“

Výskum dobrovoľnej bezdetnosti v súvislosti s ekologickou krízou

Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií

bakalářské studium humanitní vzdělanosti, 2021

Aktuální úvod – 2021

Neobhájit bakalářskou práci a pokusit se podruhé se zlepšenou verzí je celkem běžné. Méně běžné je z objektivních i subjektivních důvodů k obhajobě nepřistoupit a podniknout druhý – tedy vlastně první – pokus po rozšíření výzkumu o druhé kolo s časovým odstupem.

Zdálo by se, že práci lze pouze zlepšit, ale skutečnost je složitější. Pro klid uchazečky a čtenářů tedy nejprve konstatuji, že práci jednoznačně doporučuji k obhajobě, protože druhé kolo výzkumu zjevně obohatilo samotnou autorku i tudíž i text práce, na druhou stranu autorka se poučila z některých doporučení z první verze posudku, především věcných, *ne však ze všech*, především formálních. Toto zjištění je nutno vzít v úvahu, přestože jde stále ještě „jen“ o práci bakalářskou: *vzdělavatelnost* sama o sobě je důležitá.

Následující text posudku kombinuje podle potřeby původní textaci s novou, a to různými způsoby (vynechává, doplňuje, konstatuje zlepšení atd.).

Úvod

Daniela Senčáková zvolila pro svou bakalářskou práci atraktivní, snad až módní, ale nesporně aktuální a důležité téma. Rozsah a souvislosti tématu, jež je přirozeně *dvojitě* (dobrovolná bezdětnost a nesmírně široký pojem „ekologické krize“) jsou však tak veliké, že podle mého názoru od počátku překračují možnosti pouhé bakalářské práce a padesáti stran textu. Autorka však jistě zaslouží „cenu za odvahu“ a musí být hodnocena nikoli „absolutně“, ale spíše podle toho, jak si v nerovném boji vedla.

1. Obsahová stránka

V pěkném úvodu „s příběhem“ autorka srozumitelně vysvětluje svou motivaci i název práce. Ambiciózní obsah již signalizuje, co při daném rozsahu bude teoreticky sotva načrtnuto, natož empiricky využito, ale jako „ideální plán“ je obsah k tématu relevantní. Hlavní potíž teoretické části spočívá již v nešťastné volbě bohužel běžně používaného, ale velmi nepřesného pojmu „ekologická krize“ – mnohem správnější by z celé řady důvodů byl pojem „environmentální krize“, ale na kritickou reflexi nemá autorka přirozeně dostatečnou erudici, přestože se se zvoleným pojmem potýká vcelku statečně a nedělá zásadní chyby.

Toto platilo pro první verzi práce (dále i 1v), ve druhé (dále i 2v) autorka některé autory vypustila, k jiným přistoupila kritičtěji a hlavně lépe porozuměla užšímu pojmu „ekologický“ a širšímu „environmentální“, včetně jejich spojení s pojmem krize; ale stále vždy dobře nerozlišuje mezi příčinami (ve společnosti) a následky (v přírodě a krajině, resp. v životním prostředí), resp. nerozeznává mnohačetné zpětnovazební souvislosti.

Druhá, obecně společenskovední, část teorie je zvládnuta při vši stručnosti bez výraznějších chyb nebo zkreslení. Konečně kapitolu věnovanou fenoménu samotné bezdětnosti (nikoli environmentální) nemohu plně kompetentně posoudit, ale pokládám ji za

přehledně napsanou včetně klíčových pojmů a příčin, a pro mne informativní: přehled a diskuse bezdětnosti z pohledu různých autorů je proveden pěkně, bez ohledu na to, že autorka většinou čerpá z jednoho zdroje (Hašková).

V metodologické části prokazuje, že je schopna zdůvodnit, proč si zvolila kvalitativní výzkum a polostandardizované rozhovory. Můj zájem o celkový reprezentativní obraz té části společnosti, která se přiklání k bezdětnosti, s využitím kvalitativního analytického vhledu, trvá, ale navrhuji jej jako téma ev. další práce: kvalitativní výzkum byl zde zopakován a přinesl zajímavé výsledky.

2. Práce s literaturou

Autorka používá relevantní literaturu v dostatečném množství, výběru i zastoupení cizojazyčných (anglicky psaných) titulů. Interpretuje, parafrázuje i cituje většinou a v zásadě správně a jednotně, ale množství chyb se ve 2v rozhodně nezmenšilo (viz příklady dále). Nadále chybějí povinné údaje dle citační normy (vydání, počet stran), ale seznam je alespoň zpracován jednotně. Johan Rockstrom jako reálný vědec se překvapivě i po roce píše s přehláskou, aniž na to autorka reflektovala; křestní jméno James „Jamesom Hansenom“, je jen překlep, ale opakovaně. Psaní „Cruetzena a Stoerman“ jsem vyčítal již v 1v – výsledek je dokonce **horší**: „Pojem antropocén prvékrát použil Cruetzena a Stoerman (2000) aby tak vyjadrili...“ (str. 10), a namátkou se objeví tři z plejády autorů, jež také nelze svévolně vybrat. Dotyční pánové se jmenují: Stoermer, Eugene Filmore; Crutzen, Paul Jozef (dále též Josef, Joseph); článek „The Anthropocene“. (In *Global Change Newsletter* 41/2000, pp. 17–18), jak jsem napsal autorce již do posudku první verze práce, a jsem rád, že informaci spolu s jinými údaji o dalších autorech pojmu použila (v poznámkách pod čarou i jinde), ač se publikace sama v seznamu literatury *neobjevila* a k opravě jmen *nedošlo*...

Rockström, J., W. Steffen, K. Noone, Å. Persson, F.S. Chapin, III, E.F. Lambin, T.M. Lenton, M. Scheffer, C. Folke, H.J. Schellnhuber, B. Nykvist, C.A. de Wit, T. Hughes, S. van der Leeuw, H. Rodhe, S. Sörlin, P.K. Snyder, R. Costanza, U. Svedin, M. Falkenmark, L. Karlberg, R.W. Corell, V.J. Fabry, J. Hansen, B. Walker, D. Liverman, K. Richardson, P. Crutzen, and J.A. Foley, 2009: A safe operating space for humanity. *Nature*, **461**, 472–475, doi:10.1038/461472a.

Identifying and quantifying planetary boundaries that must not be transgressed could help prevent human activities from causing unacceptable environmental change.

dostupné na: <https://pubs.giss.nasa.gov/abs/ro02010z.html> 27.05.2021 14:39

Jednotlivé stěžejní autory nelze interpretovat ledabyly nebo dokonce přímo protichůdně. Kontroverzní je již označení Pojednání o principu populace, jak ovlivňuje budoucí rozdělení společnosti (1798) Thomase Roberta Malthuse za „Jednu z najkontroverznějších prac všetkých čias“ (str. 13), ale dále i změna kauzality (růst lidské populace je ke „čtyřem jezdcům Apokalypsy“ ve vztahu přinejmenším zpětnovazebním, tedy čtyři typy pohrom nejsou (jak kdy) důsledkem růstu populace, ale historicky právě jejím (z hlediska životního prostředí *užitečným*) regulativem, neplatí, že Malthus „napokon považoval za samozřejmé, že produkci potravin je možné zvyšovat iba lineárne“, ale jako profesor politické ekonomie měl k dispozici „tvrdá“ data o různých národních ekonomikách a věděl dobře, o čem v celkem šesti verzích svého nejznámějšího díla píše. Příčinou dezinterpretací je však pravděpodobně i popularizační sekundární zdroj, z něhož autorka informace o Malthusovi čerpá.

Je oceněníhodné, že diplomantka využívá i absolventské práce, např. diplomovou práci svého vedoucího; méně pozitivní je, že z nich příliš často čerpá znalost autorů, které by si měla přečíst v původním znění, a hodné výtky je, když zdroj *opravuje*, ať už záměrně nebo omylem. Mám-li k dispozici skutečně definitivní verzi cit. DP, v Novákově seznamu literatury Naessův titul v roce 1997 *není*, ač citační odkaz rok 1997 uvádí, známý český titul

z roku 1996 uvedený citát neobsahuje na uvedené stránce ani jinde; Novák uvádí v první větě citace sousloví „hlubinná ekologie“, ve druhé „hluboká ekologie“, což může být správně vzhledem k nejasnostem českého překladu, kde se zaužíval pojem „hlubinná“ pocitovaný jako spiritulálnější, zatímco jazykově správnější by byl „obyčejný“ překlad „hluboká“ ekologie (deep; srv. např. depth psychology). Jestliže pak autorka ještě opraví pův. „hluboká“ na slovenské (sic!) „hlbinná“, je naprostý zmatek v přesnosti odborné práce dokonán.

Někdy také chybí zdroj úplně: „Článok poukazuje aj na vyjadrenie pápeža Františka, ktorý verí, že dobrovoľne bezdetní: „*Sú odsúdení k starobe v samote s trpkou horkosťou osamelosti.*“ (str. 16): rád bych si ověřil kontext, ale v souvislosti s hlavou katolické církve bych asi nepoužil uvozovací sloveso „věří“...

Autor citovaný na str. 20, 39 a v seznamu literatury (nikoli „literaturi“...) se nejmenuje „Kurlín, R.“, ale Roman Kurkin.

3. Formální stránka

Práce sestává z 55 stran vlastního textu (při daném typu písma bude mít o něco málo normostran více), nepočítaje podrobný a přitom přehledný obsah; dále bohatý seznam literatury, prohlášení a poděkování; chybí abstrakt a klíčová slova česky i anglicky. S přílohami autorka nepracuje, ale práci dobře doplňují. Rozhodně oceňuji zařazení struktury obou rozhovorů, jež by mělo být samozřejmostí stejně jako jejich přepisy. Jejich absenci lze na úrovni bakalářské práce snad prominout, i proto, že autorka cituje vydatně – a dobře: použité ukázky mají vždy vypovídací hodnotu.

Práce je střizlivě a jednotně vypravena. Její jazyk a styl práce je vcelku kultivovaný, ale s velmi častými chybami a překlepy, přecházejícími chybami v interpunkci (prakticky vždy chybí koncová čárka u vložených vět vedlejších apod.). Autorka má občas potíže s rytmickým zákonem, objevují se vychýlení z vazby.

Jen některé příklady: chyby, překlepy:

překlepy (?): Ph.D, chidfree místo childfree: upozorňoval jsem na to již v prvním posudku...

„které o sebe tvrdia že sú dobrovoľne bezdetní.“ (str. 6)

Prácou by som chcela poukázat' na veci o ktorých sa nehovorí. (str. 6)

„Budem sa snažiť vysvetliť čo to vlastne ekologická (environmentálna) kríza je...“ (str. 7)

„biologický druhov“ (str. 8); „Howarthova koncepciu“ (str. 8)

„disktabilnú“ (str. 9)

Z angl.: Ekologická trhlina. Kapitalistická vojna na Zemi. Z angl.: Ekologická trhlina. Kapitalistická vojna na Zemi. (str. 10)

vesměs CO₂ místo CO₂, 1,5C° místo 1,5 C°, 90% místo 90 %

„Mathusiovú“ namísto Malthusovu

V svojom diele s názvom The Population Bomb vydanaj (str. 14)

pravidelně ignoruje čárku za vedlejší větou vloženou, např. „... výskumy, ktoré sa zaoberajú reprodukčným chovaním jednotlivcov sú...“ (str. 16)

„dopadu na životného prostredia“ (str. 17)

překlepy „kolegovov (2020)“ (2x str. 51, 1x str. 53 u jiných autorů, takže asi nejde o kopírování)

„ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRI“ (str. 61)

4. Celkové hodnocení

Nejprve uvádím skutečně jednotlivé *poznámky*, až v závěru hodnocení.

Rockström: koncepce planetárních mezí je relevantní – proč chybí úvaha, kterým z nich může bezdětnost prospět? (1v); zajímalo by mne, kterých jsou si respondentky / i vědomy / i (v práci částečně je, dále viz otázky k obhajobě; ad 2v);

Rockströmovy planetární meze jsou popsány vcelku správně, snad až na to, že osmá mez se netýká změny ve využívání půdy, ale spíše změn ve využívání půdy jako území (land cover a land use), kritické zeslabování ozónové vrstvy se v posledních deceniích podařilo

významně zmírnit (mj. díky novým technologiím) a konečně osobně pokládám za čtvrtou překročenou mez velmi rychle postupující chemizací prostředí, hlavně vzhledem k naprosto neodhadnutelným synergickým efektům. Námitka k 1v nebyla příliš zohledněna.

1v: „Autorka se celkem úspěšně vyrovnává s „povinnými“ standardními tématy růstu populace, konzumu a růstu potřeb, ač opravdu ne zcela přesně interpretuje Roberta Malthuse (viz výše) nebo ne dost jemně diskutuje problém potřeb (tradiční Maslow, konvenční kritika v podobě běžícího pásu spotřeby a výroby; chybí už třeba Veblen, Gehlen, Gasset, natož dokonce Eagletonova koncepce samotné kultury jako příznakově lidské právě tím, že vyvolává (nebo je založena) na růstu potřeb oproti pouhým živočišným (již král Lear...)). Ne zcela přesné je např. tvrzení o tom, že sám růst lidské populace životnímu prostředí neškodí (až růst potřeb; str. 13: „V skutočnosti nemá rast populácia žiadne environmentálne dôsledky. Tie vznikajú až z následného konzumu a produkcie tovaru a služieb.“ a násled. tvrzení přenářející vinu až na zisk a společenský systém). Na straně 14 se pak logickým postupem dostává k vlastnímu tématu své práce a uvádí klasické, plně relevantní autory (Ehrlich, Heywood, Naess ad., přičemž zde nevádí, že je opět cituje sekundárně, ale spíše to, že se kriticky nevyrovnává s krajními tvrzeními a řešeními (100 mil. lidí na planetě jako optimum).“

Výsledek? 2v: „V teoretickej rovine nemusí mať rast populácie žiadne environmentálne dôsledky. Tie častokrát vznikajú až z následného konzumu a produkcie tovaru a služieb.“ a následují opět tradiční odkazy na kapitalistickou tvorbu zisku, namísto přímo se nabízejících konceptů – např. IPAT, IWAC, různé podoby konzumu, CCPP atd. atd.!

K Thomasi Malthusovi viz výše, v pasáži o práci s autory. Zde došlo vzhledem k 1v snad dokonce ke zhoršení.

1v: „Hranica medzi dobrovoľnou bezdetnosťou a nedobrovoľnou je preto podľa môjho názoru, tak ako poukázala aj H. Hašková, veľmi ťažko definovateľná a ohraničiteľná.“: s tímto tvrzením lze jistě souhlasit, důležité však je také konstatovat, že jde o škálu s jasně definovanými extrémy v podobě biologické neplodnosti a na druhé straně vědomě a explicitně odmítnutého rodičovství z jasně definovaných důvodů, přičemž někde uprostřed budou figurovat i případy „strpění“ „objektivně“ nepříznivých podmínek nebo váhání až po stádium popasené příležitosti věkem. – 2v: do jisté míry zohledněno.

Tři okruhy výzkumného problému jsou stanovené logicky a správně, stejně jako kvalitativní výzkumné metody. V tabulce č. 1 je naznačeno, byť ne příliš systémově, porozumění rozdílu mezi deklarovanými a projevenými preferencemi, když důvody k dobrovolné bezdětnosti výzkumnice rozděluje na skutečné (okruh 1) a sdělované ostatním (okruh 3). Naopak není jasné, proč autorka nevyvinula větší úsilí o nalezení dobrovolně bezdětného ne-rodičovského páru, který své důvody včetně environmentální krize prodiskutoval, formuloval a podložené rozhodnutí systematicky drží (domnívám se, že podobná hrubá chyba se velmi často vyskytuje např. i u umělého přerušování těhotenství, kde bývá často zkoumána pouze žena, jako by názor zodpovědného muže a partnera byl zanedbatelný). Autorka má metodiku výzkumu vcelku dobře podloženou (Bryman, Heřmanský) a promyšlenou (např. reliabilita a validita, ne relevance).

Posudek k 1v: Počet respondentů je na kvalitativní výzkum tak komplexního tématu poměrně malý – 11 respondentů je na hranici přijatelnosti. Horší však je, že autorka nedokáže jít příliš nad úroveň bezprostředních výpovědí poměrně nevyzrálých (přestože uvádí, že většině je ke 30 letům) respondentů a už v konstrukci rozhovoru srovnávat např. vlastní životní nároky a jejich dopady na životní prostředí s rozhodnutím, jež má chránit

životní prostředí zásadně. Některé názory na hranici eugeniky jsou až děsivé, přesto nejsou dále zkoumány, ani do hloubky, ani v kontextech a souvislostech: „rozmnožovat by sa mala iba určitá skupina ľudí“ (str. 38), kapitola 5.6 atd. atd.

Zde je třeba zaznamenat **pokrok**. Respondenti se vesměs názorově vyvinuli, někteří měnili. Přes snahu o lepší roztrídění do tématických celků jsou vyznění rozhovorů stále trochu chaotická a ne zcela pojmově nebo koncepčně „převyprávěná“, zdá se však, že Senčáková, u níž „cítím cit“ pro vedení rozhovoru, rozumí výpovědím lépe a s větším nadhledem, což je znát zvláště v Závěru práce

5. Závěr

Posudek k 1v: Autorka uvádí řadu koncepcí, ale spíš jen náznakem. Horší je, že jich v empirické části nevyužije. Tři přílohy nejsou v práci použity. Zcela postrádám popis vedení polostrukturovaného rozhovoru, dílčí otázky, natož promyšlenou strukturu polostrukturovaného rozhovoru v příloze, prakticky chybějí souvislosti se sociodemografickými charakteristikami (ač to u kvalitativního rozhovoru není zásadní). V závěru práce tedy nenajdeme typologii dobrovolně bezdětných (klasické dva základní typy: nechci přivádět děti do tak strašného světa; snížením počtu obyvatel planety zmírím environmentální problémy), ani ucelenější a na vyšší pojmovou úroveň povýšený výtěžek. Popravdě: jak jsem již naznačil, ani to nejde.

Nyní: **výrazný pokrok**. „Typologie“ stále trochu chybí, ale systematictější přístup k rozhovorům a jejich opakování vedly nepřekvapivě k lepšímu porozumění datům.

Autorce dávám za pravdu, když diskutuje samozřejmost obecného přijetí faktů ekologické krize, jež je sice někdy jednak jen zdánlivé, jednak jsou fakta zpochybňována některými nejvýznamnějšími představiteli decizní sféry; na druhou stranu bylo obecně dosaženo skutečně velkého pokroku, který často nezaznamenáváme jen pro jeho pozvolnost. (str. 9)

Nově provedený výzkum a jeho výtěžek v první části takřka nesledují vývoj respondentů vzhledem k tématu práce (environmentální bezdětnost), ale jednak *vývoj environmentálních zkušeností a názorů*, jednak obecnější úvahy o uspořádání přírody a společnosti *během* pandemie a *pod vlivem* pandemie. Teprve druhá část je explicitně věnována změnám názorů respondentek a respondentů, a tato organizace textu by dala rozdílům a posunům dobře vyniknout, kdyby ji ovšem autorka uměla o trochu lépe vyhodnotit. Např. se zdá, že jedna skupina se stala ve svých odmítavých postojích spíše rozhodnější, důslednější, zatímco druhá začíná rodičovství připouštět. Nemohu to tvrdit, protože nemám přístup k datům, ale zdá se, že druhá skupina změnila nebo našla partnerku / partnera, zatímco první se o ní / oněm nezmiňuje (nedošlo ke změně?). *Z mého hlediska* docela pozitivní zjištění: potenciální rodiče začínají přistupovat ke svému rodičovství méně z individuálního a více z párového, partnerského hlediska. Toto je má nejdůležitější otázka k obhajobě: mýlím se nebo ne? je tento vývoj obsažen v datech? všimla si jej autorka? pokusila se jej došetřit, ověřit?

Třetí část se zabývá dalšími, jinými názorovými změnami a zkušenostmi. Obsahuje velmi zajímavé názory a postřehy, ale opět trochu prvoplánově, bez většího utřídění a vyhodnocení.

„Čo vnímam ako veľkú tému, ktorá v rozhovoroch rezonovala veľmi často, je pozitívne myslenie a snaha o optimistické videnie vecí: „Snažím se nesoustředit na to, co nemohu a nesmím, ale snažím se soustředit na to, co mohu a vlastně co všechno mám“ “ (Natália, rozhovor, 9.4.2021).“ (str. 51); vliv médií za pandemie

výslovně bezdětnost jen jedenkrát (dále až později v samostatné kapitole): „koronavirus nám ukázal jednu krásnou věc, která se spojuje právě s bezdětností a to tu, že příroda bez nás přežije, ...“ (str. 51)

Závěr práce rozhodně do jisté míry napravuje dojem z určité neutříděnosti a nedostatečného teoretického, pojmového vyhodnocení nesporně zajímavého materiálu. Autorka prokazuje, že si je vědoma celé řady souvislostí, což je samozřejmě nutné ocenit, a to i přesto, že má někdy tendenci malý induktivní výzkum zevšeobecňovat. Jestliže ze subjektivních i objektivních důvodů zdárně absolvovala dvě kola výzkumů, přímo se nabízí na magisterské úrovni téma buď ještě zúžit a prohloubit, nebo se naopak pokusit platnost závěrů i jinými metodami ověřit.

Otázky k obhajobě:

1. Vnímaly / i respondentky / i samotnou pandemii jako projev globálního zhoršení životního prostředí? Jako *důsledek globalizace*? Jako *globální problém*?
2. Platí domněnka, že respondentky / i trvající na bezdětnosti partnera / ku nezměnily / i nebo nemají, zatímco změkčení stanoviska souvisí se změnou partnerského vztahu, resp. nalezením partnera / ky?
3. Jak by autorka srovnala vliv kapitalismu a socialismu na stav životního prostředí, s přihlédnutím k formám, jak obě zřízení ne / podporovala porodnost, rodinu a populační růst? Ze svého pohledu (viz zmínky v teoretické části), z pohledu respondentek / ů (výzkum)?

Přes celou řadu uvedených výhrad, ale i na základě srovnání s jinými pracemi, s přesvědčením **doporučuji předložený text k obhajobě**. S hodnocením vzhledem k popsanému pokroku / nepokroku opět trochu váhám, ale s přihlédnutím k obtížnosti tématu se tentokrát rozhodně kloním k variantě „**velmi dobře**“ (nikoli „dobře“) s možností zlepšení v případě výborné obhajoby a slibu zlepšit formální, ale zásadní parametry odborné práce...

Strašnice 6. června 2021

PhDr. Ivan Rynda